

TOMASZ NOWAKOWSKI

Zakład Studiów Latinoamerykańskich
Uniwersytet Łódzki

DZIAŁALNOŚĆ RUCHU BEZROLNYCH W BRAZYLII

Ruchy społeczne pod każdą szerokością geograficzną powstają z jakiegoś powodu, w reakcji na działalność polityków lub inercję władzy, w celu promocji interesów swoich członków czy też z dążeń do zmian społeczno-politycznych. Są podmiotami najsilniej oddziałującymi na współcześnie zachodzące zmiany społeczne. Charakter badań nad oddolną działalnością polityczną jest złożony, a analiza poszczególnych ruchów rodzi rozmaite pytania badawcze. Podstawowe pytania dotyczą przyczyn powstania określonej formy działania zbiorowego, treści zagadnień oraz wartości jednoczących członków ruchu w walce o realizację wspólnych celów. Ruchy społeczne powstają w odpowiedzi na konflikty społeczne, rodzi je sprzeczność interesów wielkich grup społecznych.

Nie mniej istotny jest kontekst społeczno-polityczny funkcjonowania ruchów społecznych, relacje z ośrodkiem władzy, partiami politycznymi oraz innymi ruchami i kontrruchami. Działalność ruchów społecznych należy postrzegać w szerszym kontekście procesów regionalnych czy nawet globalnych; konflikty społeczne przekroczyły w XX wieku granice narodowe, a walka o ochronę środowiska, prawa kobiet czy też interesy drobnych producentów rolnych stanowi przykład funkcjonowania ponadnarodowych ruchów społecznych działających we wspólnym interesie. Obecnie mówi się o funkcjonowaniu „nowych ruchów społecznych”, podkreślając ich niematerialny charakter, działania symboliczne, wyrażanie niezadowolenia w odróżnieniu od starych ruchów społecznych, w których centrum zainteresowania znajdowały się przede wszystkim kwestie bytowe i walka klas społecznych¹.

Co spowodowało, że powstał Ruch Bezrolnych w Brazylii? W definicjach ruchów społecznych powtarzają się dwie główne kategorie: konflikt społeczny stanowiący przyczynę powstania ruchów społecznych oraz zmiana społeczna stanowiąca ich cel. W kontekście powstania MST konflikt społeczny w Brazylii dotyczy dostępu do ziemi, a pierwotnym celem było przeprowadzenie reformy rolnej. Od czasów kolonialnych poprzez cesarstwo i do czasów współczesnych latyfundiów dominuje w strukturze

¹ Steven M. Buechler, *Teorie nowych ruchów społecznych* [w:] Krzysztof Gorlach, Patrick H. Mooney (red.), *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 161–163.

własności ziemskiej. Wykorzystywany w statystyce współczynnik Ginni, będący miarą nierównomiernego rozkładu zmiennych, umożliwia ujęcie liczbowe koncentracji ziemi. Dla Brazylii wynosi on 0,85 (gdzie 1 oznacza całkowitą nierównomierność, a wartość zerowa pełną równomierność) i należy do najwyższych w świecie². Ostatnie oficjalne dane, pochodzące z 2003 roku, zamieszczone w tabeli 1 ukazują strukturę własności ziemskiej, liczbę gospodarstw rolnych i ich powierzchnię. Przedstawiają koncentrację ziemi w rękach latyfundystów. Nieruchomości powyżej 500 ha stanowią 3,4% wszystkich gospodarstw rolnych, zajmując 56,2% powierzchni całkowitej ziemi uprawnej w Brazylii. Gospodarstwa najmniejsze, mniejsze niż 10 ha, stanowią 31,6% wszystkich nieruchomości, zajmując razem 1,8% powierzchni. Dane statystyczne obrazują główną przyczynę konfliktu społecznego, w kontekście powstania chłopskiego ruchu społecznego, tj. koncentrację ziemi uprawnej w rękach niewielkiego odsetka właścicieli ziemskich.

Tabela 1. Struktura własności ziemskiej w Brazylii

Wielkość nieruchomości (przedział w ha)	Liczba nieruchomości	% nieruchomości	Powierzchnia całkowita (ha)	% powierzchni całkowitej	Średnia wielkość (ha)
Mniej niż 10 ha	1 338 711	31,6%	7 616 113	1,8%	5,7
10–25	1 102 999	26,0%	18 985 869	4,5%	17,2
25–50	684 237	16,1%	24 141 638	5,7%	35,3
50–100	485 482	11,5%	33 630 240	8,0%	69,3
100–200	284 536	6,7%	38 574 392	9,1%	135,6
200–500	198 141	4,7%	61 742 808	14,7%	311,6
500–1000	75 158	1,8%	52 191 003	12,4%	694,4
1000–2000	36 859	0,9%	50 932 790	12,1%	1381,8
2000–5000	25 417	0,6%	76 466 668	18,2%	3008,5
Większe niż 5000	6847	0,1%	56 164 841	13,5%	8202,8
Razem	4 238 421	100%	420 345 382	100%	

Źródło: <http://www.social.org.br/relatorios.htm> (dostęp: 15.02.2010).

Ruch Pracowników Rolnych bez Ziemi nazywany Ruchem Bezrolnych (*Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra – MST*) oficjalnie działa w Brazylii od 1984 roku. Powstał w wyniku trwającego od czasów kolonialnych konfliktu o dostęp do ziemi, a członków MST połączyło dążenie do przeprowadzenia kompleksowej reformy rolnej. Stanowi część różnorodnego ruchu chłopskiego, w skład którego wchodzi m.in. organizacje ruchów społecznych, grupy interesu, komisja duszpasterska czy stowarzyszenia kobiece. Brazylia jest piątym co do wielkości państwem świata i mogłoby się wyda-

² Direitos Humanos no Brasil 2009, <http://www.social.org.br/relatorios.htm> (dostęp: 15.02.2010).

wać, że problem dostępu do ziemi nie powinien nigdy w tym kraju zaistnieć. W części państw Ameryki Łacińskiej przeprowadzono reformę rolną w okresie od 1950 do 1980 roku³, natomiast w Brazylii planowana reforma rolna stała się w 1964 roku bezpośrednią przyczyną wojskowego zamachu stanu. Powstrzymał on zapowiadane przez prezydenta João Goularta zmiany w strukturze własności na wsi. Reformy społeczno-gospodarcze (*Reformas de base*) zakładały m.in. wywłaszczenie posiadłości ziemskich większych niż 600 ha i ich parcelację. Proponowane zmiany uderzyłyby w najlepiej sytuowanych i wpływowych Brazylijczyków, w obronie których oraz w imię walki z zagrożeniem komunistycznym wojsko opuściło koszary, przejmując władzę na 21 lat i powstrzymując wprowadzenie reformy rolnej.

W literaturze przedmiotu istnieją dwa odmienne podejścia w badaniach nad powstaniem ruchów społecznych. Pierwszy model podkreśla znaczenie mobilizacji dostępnych zasobów zarówno tych materialnych (pieniądze, praca), jak i niematerialnych (zaangażowanie, relacje osobiste, autorytety). Ruchy społeczne powstają w sytuacji, gdy niezadowolenie części społeczeństwa przekroczy określony poziom, mobilizując ludzi do wspólnego działania⁴. Drugi model – strukturalny, kładzie nacisk na środowisko, zwłaszcza kontekst polityczny pojawiania się ruchów. Ruchy społeczne powstają, gdy okoliczności są sprzyjające, wywołane osłabieniem kontroli systemu politycznego lub też odgórnymi ułatwieniami dla działania zbiorowego⁵. W Brazylii można zaobserwować krzyżowanie się obu typów zmiennych. Ruch chłopski odradzał się w okresie *abertura*, tj. otwarcia, oznaczającego demokratyzację systemu politycznego, co stworzyło warunki do oddolnej działalności bezrolnych. Jednocześnie reżim wojskowy doprowadził do dalszej koncentracji ziemi, następowało uprzemysłowienie rolnictwa, powodujące znaczną redukcję miejsc pracy i odpływ ludności ze wsi do miast. Natężenie niezadowolenia i frustracji oraz sprzyjający kontekst politycznych przemian umożliwiły powstanie działania zbiorowego w Brazylii na rzecz reformy rolnej.

Ruch chłopski w Brazylii odrodził się na nowo jeszcze w czasach dyktatury wojskowej, a za początek nieoficjalnego funkcjonowania MST uznaje się rok 1979 i pierwszą okupację ziemi, w której uczestniczyło 700 rodzin w Encruzilhada Natalino, w stanie Rio Grande do Sul⁶. Na lata 1979–1984 przypada okres formowania się ruchu bezrolnych zwieńczony Pierwszym Spotkaniem Narodowym w Cascavel, w stanie Paraná, na którym oficjalnie powołano MST. W spotkaniu uczestniczyli przedstawiciele istniejących wówczas obozowisk powstałych w wyniku nielegalnych okupacji wielkich gospodarstw ziemskich. W Cascavel reprezentowana była połowa jednostek federalnych, w tym większość stanów z południa kraju. W końcowym sprawozdaniu przedstawiono po raz pierwszy ogólne cele ruchu:

³ Cristóbal Kay, *Latin America's Agrarian Reform: Lights and Shadows*, www.fao.org/docrep/x1372T/x1372t02.htm (dostęp: 1.03.2010).

⁴ Donatella della Porta, Mario Diani, *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 16–18.

⁵ Piotr Sztompka, *Socjologia zmian społecznych*, Znak, Kraków 2005, s. 273–274.

⁶ Bernardo Mançano Fernandes, *Contribuição ao estudo do campesinato brasileiro. Formação e territorialização do Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra – MST (1979–1999)*, Departamento de Geografia da Faculdade de Filosofia, Letras e Ciências Humanas da Universidade de São Paulo, São Paulo 1999, s. 40.

- walczyć o reformę rolną;
- walczyć o społeczeństwo równe, sprawiedliwe i braterskie;
- skończyć z kapitalizmem;
- złączyć w jedną kategorię bezrolnych: pracowników rolnych, dzierżawców i drobnych właścicieli ziemskich;
- ziemia miała należeć do tych, którzy na niej pracują i potrzebują do życia⁷.

W styczniu 1985 roku odbył się pierwszy Kongres Narodowy w Curitiba, w którym uczestniczyło już 1500 delegatów z 23 stanów. Ustalono, że zajmowanie posiadłości latyfundystów jest jedynym skutecznym rozwiązaniem w walce o ziemię i reformę rolną. Na lata 1985–1990 przypada okres terytorializacji – tworzenia lokalnych struktur Ruchu oraz mobilizacji jego członków. W tym czasie miało miejsce zakładanie pierwszych struktur organizacyjnych w jednostkach federalnych i przygotowanie pierwszych okupacji ziemi pod sztandarem MST. Najważniejszym jednak celem twórców struktur organizacyjnych była popularyzacja haseł ruchu i mobilizacja nowych członków gotowych do walki o ziemię (w sensie dosłownym). Struktura nierówności społecznych w Brazylii oraz brak dostępu do zasobów ziemi, połączona z zaangażowaniem i pracą lokalnych liderów, ułatwiała popularyzację MST oraz rekrutację członków do Ruchu Bezrolnych.

Bezprawne działania Ruchu oraz skutki nielegalnej działalności MST wzbudzają skrajne reakcje w społeczeństwie brazylijskim. Jego część twierdzi, że zajmowanie posiadłości ziemskich oznacza „drogę na skróty” prowadzącą do nadania prawa do ziemi. Wskazują na łamanie jednej z podstawowych zasad prawa – prawa do własności prywatnej, co oznacza ich zdaniem zamach na demokrację. Artykuły prasowe ciągle straszą zagrożeniem komunistycznym podobnie jak w okresie napięć z 1964 roku. Inni z kolei postrzegają zajmowanie ziemi jako wyraz desperacji i braku alternatywnych rozwiązań dla bezrolnych, jako walkę o sprawiedliwość społeczną i szansę na upodmiotowienie wykluczonych dotąd grup społecznych.

Zwolennicy i działacze Ruchu Bezrolnych odsyłają swoich krytyków do konstytucji państwa, do artykułów 184–186, na mocy których ziemia powinna spełniać swoje funkcje społeczne, a nieuprawiana powinna zostać wywłaszczona. Wskazują na obecność wielu majątków ziemskich, gdzie ziemia leży odłogiem, służąc jedynie za inwestycję kapitału. Jednakże realizacja pierwszego i drugiego Planu Narodowego Reformy Rolnej nie doprowadziła do zmiany struktury koncentracji ziemi, mimo iż w latach 1979–2008 ziemię uzyskało blisko 993 tysiące rodzin⁸. Wynika to przede wszystkim ze zwiększenia areалу upraw zamiast wywłaszczenia wielkich posiadłości ziemskich⁹. Dla członków MST nielegalne zajmowanie ziemi jest jedynym sprawdzonym i skutecznym sposobem ubiegania się o jej wywłaszczenie. Dane statystyczne wskazują, że okupacje ziemi są skuteczne na poziomie 80–90%. Akcje okupacyjne przyspieszają i tak długi proces wywłaszczenia danego terytorium. MST w swoim repertuarze działań posiada także demonstracje i wielokilometrowe marsze w miastach, okupacje budynków publicznych, zwłaszcza instytucji odpowiedzialnych za wprowadzenie reformy

⁷ *Ibidem*, s. 74.

⁸ Zob. http://www4.fct.unesp.br/nera/projetos/dataluta_brasil_2008.pdf (dostęp: 25.03.2010).

⁹ Jacek Padee, *Kwestia ziemiska w Brazylii*, „Ameryka Łacińska” 2009, nr 63, s. 48.

rolnej (*Instituto Nacional de Colonização e Reforma Agrária*, INCRA), oraz głodówki. Służą one popularyzacji programu i celów ruchu, ale przede wszystkim mają zwrócić uwagę opinii publicznej na problemy Bezrolnych. Działanie poprzez okupację ziemi spowodowane jest dominacją elit agrarnych na szczeblu lokalnym, wpływy latyfundystów sięgają stanowego wymiaru sprawiedliwości, gdzie normą są orzeczenia eksmisji wobec okupujących ziemię.

Opowiadając się za reformą rolną, żądając wywłaszczenia wielkich majątków ziemskich i zagrażając interesom latyfundystów, MST stworzyło warunki do powstania kontrruchu. W reakcji na działalność ruchu chłopskiego zawiązała się Wiejska Unia Demokratyczna (*União Democrática Ruralista*), która w latach 90. posiadała znaczące wpływy na szczeblu centralnym władzy. Lobby posiadaczy ziemskich w parlamencie stale utrzymuje się na wysokim poziomie, co wynika z nadreprezentacji stanów mniej zurbanizowanych w Izbie Reprezentantów, stanów, gdzie stosunki feudalne nadal dominują, nadal są powszechne. Intensyfikacja działalności Ruchu Bezrolnych i połączenie sił przez wielkich posiadaczy ziemskich doprowadziło do natężenia konfliktu społecznego na prowincji Brazylii i eskalacji przemocy. Latyfundyści do obrony swojej własności wielokrotnie wykorzystywali tzw. *pistoleiros* czy grupy paramilitarne. W konflikcie o reformę rolną zginęły w latach 1985–2006 1443 osoby¹⁰. Dla porównania z rąk reżimu wojskowego z lat 1964–1985 zginęło około 500 osób, blisko trzykrotnie mniej. Sprawcy zbrodni na prowincji brazylijskiej w większości przypadków pozostają bezkarni lub dostają niskie wyroki skazujące, często w zawieszeniu. Nie dość, że państwo na brazylijskiej wsi nie posiada monopolu na użycie siły, to częstokroć służby policyjne stojące w obronie posiadaczy ziemskich przekraczają swoje kompetencje.

Do największej tragedii doszło w Eldorado dos Carajás, w stanie Pará, 17 kwietnia 1996 roku, gdzie zginęło 19 działaczy MST. Policja otworzyła ogień do blokujących autostradę Chłopów bez Ziemi, a masakrę utrwaliły kamery lokalnej telewizji. To wydarzenie odbiło się szerokim echem w całej Brazylii, administracja ówczesnego prezydenta Fernando Henrique Cardoso bezpośrednio po tej tragedii udzieliła wsparcia dla reformy rolnej oraz wprowadziła 20-procentowy podatek od nieproduktywnej ziemi. Jednakże w następnych latach swojej prezydentury Cardoso starał się marginalizować ten ruch społeczny, wprowadzając w 2000 roku przepisy uniemożliwiające wywłaszczenie okupowanych terenów¹¹. Rozporządzenie prezydenta okazało się skuteczne, liczba nielegalnych obozowisk spadła dwukrotnie (Wykres 3).

Do połowy lat 90. przemoc skierowana była przede wszystkim wobec *posseiros*, czyli samowolnych osadników niezrzeszonych w chłopskich organizacjach ruchów społecznych, którzy ginęli z rąk prywatnych milicji opłacanych przez właścicieli ziemskich. W pierwszych 10 latach oficjalnej działalności MST zabito pięciu jego członków, natomiast od połowy lat 90. przemoc skierowana została wobec okupujących ziemię członków ruchów społecznych, co doprowadziło do wzrostu ofiar śmiertelnych po tej stronie konfliktu. Bezrolni ginęli z rąk sił policyjnych w trakcie eksmisji z oku-

¹⁰ John L. Hammond, *Land Occupations, Violence, and the Politics of Agrarian Reform in Brazil*, „Latin American Perspectives” 2009, vol. 36, nr 4, s. 164.

¹¹ *Ibidem*, s. 170.

powanych terenów, a od kilku lat liczba ofiar śmiertelnych wśród chłopów bezrolnych utrzymuje się na poziomie 30 rocznie (Wykres 1).

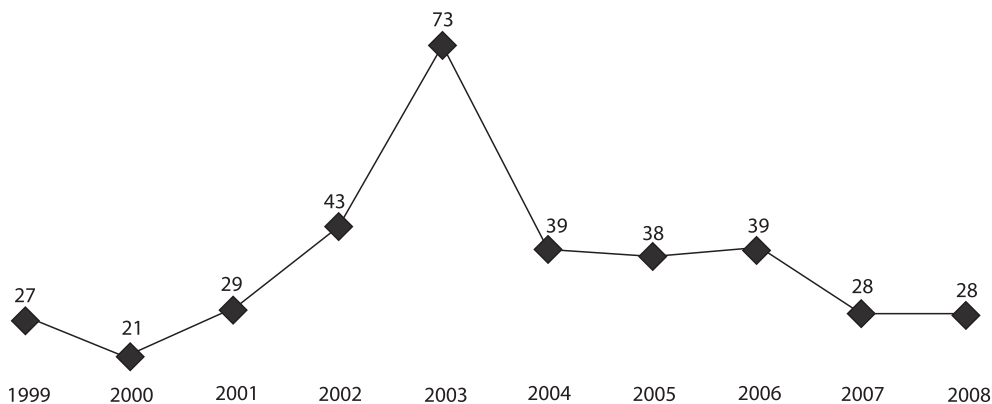
Międzynarodowa organizacja Via Campesina, zraszająca organizacje chłopskie z 69 państw, w tym MST, ogłosiła 17 kwietnia Międzynarodowym Dniem Reformy Rolnej. Organizacje pozarządowe zajmujące się ochroną praw człowieka alarmują, że chłopci bezrolni w Brazylii są grupą społeczną, której prawa gwałcone są najczęściej. Okupacje ziemi, wzbudzające w opinii publicznej wiele kontrowersji, skutkują także setkami postępowań sądowych wobec aktywistów ruchów społecznych – liczni członkowie MST zostali skazani za stosowanie przemocy lub zniszczenia mienia. Organizacja MST nie ponosi odpowiedzialności za swoich aktywistów, gdyż nie posiada osobowości prawnej.

Lepsze czasy dla ludności bezrolnej miały nadejść w trakcie prezydentury Luiza Inácio Luli da Silvy, lidera Partii Pracowników, z którą MST współpracuje od samego początku działalności. W trakcie kampanii wyborczej z 2002 roku Lula da Silva uzyskał poparcie największych organizacji chłopskich, w tym MST. Prezydent obiecał ziemię 500 tysiącom rodzin bezrolnych. Strona rządowa twierdzi, że wywiązała się z obietnic w trakcie dwóch kadencji prezydenta da Silvy. Odmiennego zdania są organizacje ruchu chłopskiego, które zarzucają administracji manipulację danymi, zwłaszcza uwzględnianie w statystykach rodzin zmuszonych do przesiedlenia ze względu na budowę elektrowni wodnych i inne inwestycje w infrastrukturę (Wykres 2). Przeznaczone pod osadnictwo grunty znajdują się najczęściej z dala od miejsc, w których rodziny walczyły o ziemię, głównie w stanie Amazonia, gdzie warunki bytowe i pracy w rolnictwie należą do najcięższych w kraju. Zarzuty wobec prezydenta dotyczą także kontynuacji polityki neoliberalnej prezydenta Fernando Henrique Cardoso, polegającej na wsparciu dla agrobiznesu. Przedstawiciele Ruchu Bezrolnych podkreślają, że monokultura eukaliptusa, trzciny cukrowej i soi powoduje dewastację ekosystemu i redukcję zatrudnienia na wsi¹². Statystycznie na 185 ha uprawy eukaliptusa zatrudniona jest jedna osoba, tymczasem przy produkcji żywności w małych gospodarstwach rolnych przypada jedna osoba na jeden hektar.

Mimo ostrej krytyki Luli da Silvy ze strony MST i innych organizacji społecznych nie należy zapominać, że za czasów jego prezydentury wprowadzono rozwiązania korzystne dla małych producentów rolnych, którym częściowo anulowano długi, utrzymano ceny minimalne na produkty żywnościowe, a wartość dostępnych kredytów została podwojona¹³. Lula da Silva zahamował także proces kryminalizacji Ruchu z okresu prezydenta Cardoso, zwiększając tolerancję wobec aktywistów okupujących ziemię. Zdaniem przywódców MST to jednak za mało, mieli oni zdecydowanie większe oczekiwania względem prezydenta. Tradycyjna już bliska współpraca MST z Partią Pracowników została niemalże zerwana w 2006 roku, w trakcie kampanii wyborczej, podczas której Lula da Silva ubiegał się o reelekcję. MST udzieliło poparcia kandydatowi Partii Pracowników dopiero na kilka dni przed drugą, decydującą turą wyborów. Trudno

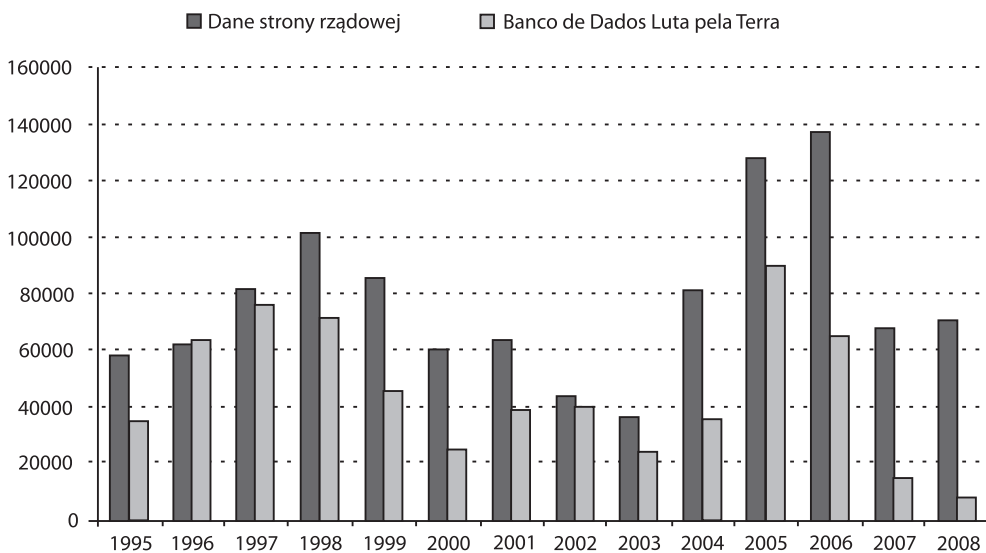
¹² Zob. <http://www.dollarsandsense.org/archives/2009/1009kennedyramostilly.html> (dostęp: 4.04.2010).

¹³ Leandro Vergara-Camus, *The Politics of the MST: Autonomous Rural Communities, the State, and Electoral Politics*, „Latin American Perspectives” 2009, vol. 36, nr 4, s. 187.

Wykres 1. Ofiary śmiertelne po stronie *sem terra* w latach 1999–2008

Źródło: Direitos Humanos no Brasil 2009, <http://www.social.org.br/relatorios.htm> (dostęp: 15.02.2010)

Wykres 2. Liczba rodzin osiedlonych w latach 1995–2008

Źródło: Direitos Humanos no Brasil 2009, <http://www.social.org.br/relatorios.htm> (dostęp: 15.02.2010)

było przewidywać, czy MST poprze w nadchodzących wyborach (październik 2010) kandydata Partii Pracowników, czy też zachowa neutralność. Możliwe, że w ostatnich miesiącach urzędowania Lula da Silva wpłynął swoimi decyzjami politycznymi na MST. Temu między innymi miało służyć podpisanie w grudniu 2009 roku Trzeciego

Narodowego Planu Praw Człowieka (PNDH – 3), który zawierał wytyczne rozwiązań ustawowych i wykonawczych dla administracji państwowej. Program poruszał istotne kwestie dla ruchów społecznych, w tym ruchu chłopskiego, m.in. gwarancje dostępu do ziemi, wsparcie techniczne i finansowe producentów rolnych, ale przede wszystkim odstąpienie od karania ludzi bezrolnych za okupację cudzej własności¹⁴.

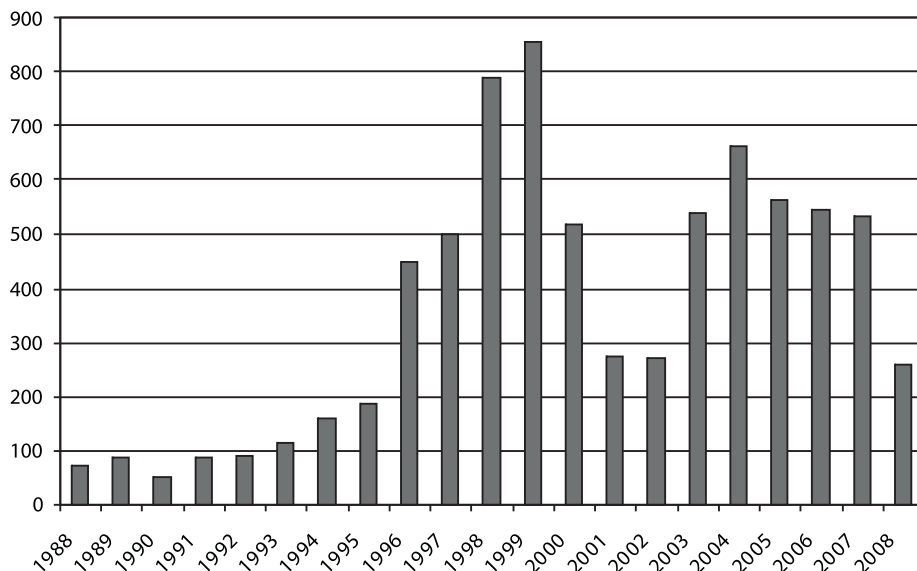
Od czasu powstania Ruchu w latach 80. XX wieku jego treść programowa jest stale poszerzana i dotyczy szerokiego spektrum problemów. Projekt Ludowej Reformy Rolnej zamieszczony na stronie internetowej MST zawiera, poza kwestią wywłaszczenia ziemi, szereg spraw istotnych dla brazylijskiej wsi i rolników. W programie z lipca 2009 roku można odnaleźć m.in. propozycje typowe dla ruchów alterglobalistycznych, ruchów ekologicznych czy ruchów reprezentujących interesy kobiet. Znajdziemy w nim propozycje dotyczące:

- gwarancji praw dla kobiet żyjących na wsi, zwłaszcza zrównanie praw dostępu do ziemi;
- zakazu stosowania nasion transgenicznych;
- wsparcia dla producentów żywności ekologicznej;
- aktywnego włączenia się państwa w pomoc dla wszystkich rolników (np. poprzez organizację skupów, magazynowania żywności, wsparcia technicznego i finansowego);
- wsparcia kredytowego (odbiurokratyzowanego i dostępnego) dla rodzin objętych programem reformy rolnej;
- wsparcia dla programów ekologicznego pozyskiwania energii na wsi;
- likwidacji istniejących nierówności między ludźmi żyjącymi na wsi i w miastach;
- rozwoju narodowych programów wspierających zalesienie terenów;
- upowszechnienia szkolnictwa na terenach wiejskich;
- realizacji programów alfabetyzacji społeczeństwa;
- rozwijania programów demokratyzacji środków masowego przekazu, umożliwiających tworzenie lokalnych stacji telewizyjnych i radiowych;
- rekonstrukcji instytucji publicznych zajmujących się wywłaszczeniem ziemi i CONAB (*Companhia Nacional de Abastecimento*), który miałby być instytucją państwową kontrolującą przemysł rolniczy, gwarantując ceny żywności i zaopatrzenie lokalnych oraz regionalnych rynków w produkty rolnicze;
- zmian w systemie politycznym, które miałyby wprowadzić elementy demokracji bezpośredniej¹⁵.

W prasie oraz w opiniach badaczy pojawiają się tezy, że MST przechodzi obecnie kryzys. Motywuje się to danymi dotyczącymi malejącej liczby obozowisk okupujących ziemię z 2008 roku (Wykres 3). Krytycy Ruchu Bezrolnych twierdzą, że walka rozgrywa się na zbyt wielu frontach, zarzucając MST walkę z globalizacją, koncernami międzynarodowymi, przy jednoczesnym spychaniu pierwotnego celu członków Ruchu, tj. reformy rolnej, na dalszy plan. Sugerują, że wsparcie finansowe rządu w postaci

¹⁴ Programa Nacional de Direitos Humanos PNDH-3, <http://www.portal.mj.gov.br/sedh/pndh3/pndh3.pdf> (dostęp: 15.03.2010).

¹⁵ Zob. <http://www.mst.org.br/node/7708> (dostęp: 15.02.2010).

Wykres 3. Liczba nielegalnych okupacji ziemi w latach 1988–2008

Źródło: http://www4.fct.unesp.br/nera/projetos/dataluta_brasil_2008.pdf (dostęp: 25.03.2010).

programów pomocowych dla najbiedniejszych, jak choćby Bolsa Família, zmniejsza bazę społeczną Ruchu i potencjał mobilizacyjny. Można jednak prognozować, że MST zintensyfikuje swoje działania, tak by reforma rolna i kwestie istotne dla bezrolnych znalazły się w debacie publicznej w trakcie nadchodzącej kampanii przed wyborami prezydenckimi. Według zwolenników MST organizacja przystosowuje się do nowych warunków i stawia sobie nowe cele.

Po pierwsze, Ruch skupia swoją uwagę na rodzinach, które już uzyskały ziemię, organizując system szkolnictwa, opieki zdrowotnej, dostęp do kredytów czy szkoleń. Więzy społeczne wykształcone w trakcie wielu lat walki o ziemię pozostają nadal silne wśród członków MST. Życie we względnej izolacji wśród członków Ruchu w trakcie okupacji ziemi oraz w osadach utworzonych na ziemiach przyznanych przez władzę chłopom przekłada się na duży potencjał mobilizacyjny Ruchu. MST jest dla osadników skutecznym pośrednikiem w kontaktach z władzami, reprezentując ich interesy i walcząc o lepszą sytuację ekonomiczną. Motywacje ekonomiczne nadal pozostają najważniejsze w rekrutacji nowych członków Ruchu Bezrolnych, choć są już wyraźne symptomy transformacji Ruchu i pojawianie się motywacji pozaekonomicznych, typowych dla tzw. nowych ruchów społecznych.

Po drugie, Ruch Bezrolnych adaptuje się do nowych okoliczności oraz do zmian w jego zewnętrznym środowisku. Wrogiem numer jeden nie są już właściciele latyfundiów, tylko przedsiębiorstwa transnarodowe. Najbliższy czas pokaże, jak bardzo walka z nowym przeciwnikiem okaże się skuteczna oraz jak ułożą się relacje z nową administracją po wyborach w październiku 2010 roku. Brazylia nadal potrzebuje reformy

rolnej, a bez działalności Ruchu Bezrolnych jako rzecznika żądań marginalizowanej społeczności wiejskiej nie ma szans na jej przeprowadzenie. Koordynator Ruchu Bezrolnych João Pedro Stédile za największy sukces MST uznaje przywrócenie ludziom godności, a za nowego wroga MST uważa agrobiznes, któremu sprzyja neoliberalna polityka rządu.

Obecnie kwestia reformy rolnej pozostaje jednym z najważniejszych problemów społecznych w Brazylii, w walce o którą zaangażowane są setki tysięcy ludzi, w tym m.in. członkowie Ruchu Bezrolnych. Realizacja celów Ruchu ma zmniejszyć jaskrawe nierówności społeczne cechujące społeczeństwo brazylijskie. MST jest organizacją ruchu społecznego, która przywróciła setkom tysięcy rodzin nadzieję na życie z własnej pracy na brazylijskiej wsi.